

73 वी आणि 74 घटनादुरुस्ती

प्र. 73 व्या आणि 74 व्या घटना दुरुस्तीतील महिला आरक्षणाच्या तरतुदी स्पष्ट करून पंचायत राज व्यवस्थेवर त्याचा कोणता परिणाम झाला ?

भारतीय संविधानातील 73 व 74 वी घटना दुरुस्ती स्थानिक स्वराज्य संस्थेला षक्तीषाली करण्यासाठी अतिषय महत्वाची ठरली आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्था अधिक कार्यक्षम व सामर्थ्यशाली व स्वयंपुर्ण बणण्यासाठी पंचायत राजचा अभ्यास करून वेळोवेळी समित्या नेमण्यात आल्या षेवटी 1992 मध्ये पंचायत राज संस्थाना घटनात्मक दर्जा प्राप्त करून देणारी 73 वी घटनादुरुस्ती मंजुर झाली. आणि 1996 च्या अखेरपर्यंत भारतातील सर्व राज्यांनी या घटना दुरुस्तीतील तरतुदी स्विकारल्या तसेच याच वेळेस ही घटना दुरुस्ती प्रामुख्याने ग्रामीण पातळीवरील स्थानिक स्वराज्य संस्थाबदलची होती. तेव्हा 1992 मध्ये या घटना दुरुस्ती सोबतच षहरी भागातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांना घटनात्मक दर्जा प्राप्त करून देण्याच्या उददेशाने 74 घटनादुरुस्ती अस्तित्वात आली. 73 आणि 74 घटना तरतुदी पुढील प्रमाणे होती

73 या घटनादुरुस्ती प्रामुख्याने खालील तरतुदी करण्यात आल्या.

- 1) ग्रामसभेला कायदेशीर दर्जा :- या घटना दुरुस्तीनुसार ग्रामसभेची रचना अधिकार व कार्ये यांचा वैधनिकता प्राप्त झाली.
  - 2) ग्रामीण भागासाठी त्रिस्तरीय :- या तरतुदीत कलम 243(ब) नुसार ग्रामीण भागासाठी त्रिस्तरीय योजना स्वीकारण्यात आली व त्यानुसार जिल्हा पातळीवर जिल्हा परिशद तालुका पातळीवर पंचायत व गाव पातळीवर ग्रामपंचायत या तीन स्वतंत्र संस्था निर्माण करण्यात आल्या.
  - 3) पदसिध्द सभासदाची तरतुद :- घटनादुरुस्ती नुसार पदसिध्द सभासदाची तरतुद करण्यास आली आहे. यानुसार ग्रामपंचायतचे सरपंच व पंचायत समितीचे जिल्हा परिशदेचे पदसिध्द अध्यक्ष असतील असे ठरविण्यात आले.
  - 4) राखीव जागाची तरतुद :- या घटना दुरुस्तीमुळे ग्रामीण राजकारणात क्रांतीकारी बदल घडून आला. या तरतुदीतील कलम 243 (ड) नुसार अनुसुचित जाती जमाती इतर मागासवर्गीय जाती यांना लोकसंख्येच्या प्रमाणात व स्त्रीयांसाठी सुरुवातीला 30 टक्के जागा राखीव ठेवण्यात आल्या व त्यात वाढ करून त्या 33 टक्के झाल्या 2011 मध्ये स्त्रियांसाठी राखीव ठेवलेल्या जागा 50 टक्के करण्यात आल्या.या राखीव जागा चक्रकार प्रक्रियेने भरल्या जाणार असल्याने सर्वच राखीव प्रवर्गातील लोकांना राजकारणात येण्याची संधी प्राप्त झाली.
- 1) पंचायतीचा कार्यकाल :- या घटना दुरुस्ती नुसार तीन्ही पातळीवरील संस्थेचा कार्यकाल 5 वर्षांचा करण्यात आला.
  - 2) अधिकार व कार्याबाबत तरतुदी :- या घटना दुरुस्तीनुसार राज्य विधीमंडळ आणि पंचायती राज्याचे अधिकार यांच्या मध्ये अधिकाराची विभागणी करण्यात आली. जे विशय

राज्यविधमंडळाने कायदा करून पंचायत व्यवस्थाकडे सोपविले असेल,त्या बाबत त्यांना व्यापक अधिकार देण्यात आले.

3) उत्पन्नाबाबतच्या तरतुदी :- 73 व्या घटनादुरुस्ती नुसार पंचायतराजला आर्थिक दृष्ट्या संक्षम

बनविण्यासाठी खालील तरतुदी करण्यात आल्या.

4) पंचायतच्या खर्चासाठी राज्याचे संचित निधितून अनुदान दयावे.

5) राज्याने गोळा केलेला कर पंचायतीला मिळावे व पंचायतीला अर्थसाहय होण्यासाठी स्वतः कर लावणे कर गोळा करणे इ. बाबतीत अधिकार दयावे.

6) वित्त आयोगाची व्यवस्था :- या घटनादुरुस्तीनुसार पंचायत राज्यासाठी एक वित्त आयोग

नेमण्यात यावा, व त्या आयोगाकडे खालील जबाबदा-या सोपविण्यात आल्या आहे.

1) पंचायतराज्याची आर्थिक स्थिती सुधारण्यासाठी आवश्यक त्या षिफारषी करणे.

2) कराचे प्रमाण निश्चित करणे.

3) आर्थिक उत्पन्नाचे वेगवेगळे मार्ग षोधणे.

9) लेखा परिक्षण :- या तरतुदीनुसार पंचायतराज व्यवस्थेला त्याच्या हिषेबाचे परिक्षण करणे बंधनकारक ठरविले आहे.

10) निवडणुक आयोग :- पंचायतराज्य व्यवस्थेच्या निवडणुका मुक्त व न्याय वातावरणात होण्यासाठी राज्याचे स्वतंत्रय निवडणुक आयोगाची स्थापना करून त्यांच्या निवडका घेण्याची जबाबदारी सोपविली आहे.

11) न्यायालयीन हस्तक्षेपा पासून मुक्त :- या घ. नु. पंचायत राज्य व्यवस्थेच्या तरतुदीना न्यायालयात आव्हान देता येत नाही असे ठरविण्यात आले आहे.

12) पंचायत व्यवस्थाच्या कार्याची सुची :- या घटनादुरुस्ती नुसार घटनेला 11 वे परिषिष्टे जोडून पंचायतीच्या राज्यव्यवस्थेची कार्ये कोणती असेल हे नमूद करण्यात आले आहे व त्यात 29 कार्यांचा समावेश करण्यात आला आहे. त्यात शेतीसंबंधात कार्य, षेतजमीनीसंबंधीत कार्य लघुसिंचन, पषुसिंचन, मत्ससंर्वधन सामाजिक वनीकरण, किरकोळ उत्पन्न अन्न उत्पादन, खादी ग्रामोदयोग कुटीर उपयोग आणि पषुसंर्वधन करणे पुल, इतर वाहनुकीचे साधने ग्रामीण वीज वितरण दारिद्रय प्राथमिक माध्यमिक षिक्षण, सांस्कृतिक प्रौढ व अनौपचरिक षिक्षण ग्रंथालये सांस्कृतिक उपकम ,प्राथमिक आरोग्य केंद्र महिला व बालविकास बाजार आणि यात्रा अपंग मतीमंदा सहित सामाजिक कल्याण दुर्बल घटकांचे कल्याण सामाजिक वितरण व संपत्तीचे संर्वधन हे सर्व विशय ग्रामीण भागात तील स्थानिक स्वराज्य संस्थेसाठी ठेवले आहे.

74 वी घटना दुरुस्ती आणि स्थानीक स्वराज्य संस्थामध्ये सुधारणा :-

तसेच शहरी भागातील स्थानीक स्वराज्य संस्थेमध्ये सुधारणा करण्यासाठी

74 घटना दुरुस्ती महत्वाची ठरली आहे.

74 व्या घटनादुरुस्तीतील तरतुदी पुढील प्रमाणे :-

1. नगर परिशदाचे गठन

2. या घटनादुरुस्तीनुसार षहरी भागासाठी त्रिस्तरिय व्यवस्था स्विकारण्यात आली आहे.

3. तीन प्रकारच्या स्थानिक स्वराज्यसंस्था प्रत्येक राज्यात स्थापन करण्यात येईल असे याद्वारे ठरविण्यात आले आहे.

1) नगर पंचायत 2) नगर परिषद 3) महानगरपालिका

1) नगर पंचायत :- ज्या गावाची वाढ होवुन षहरी करणांची प्रक्रिया चालु झाली आहे तीथे नगर पंचायतीची षिफारस करण्यात आली आहे.

2) नगर परिषद :- लहान व मध्यम आकाराच्या षहरासाठी नगर परिषद राहिल अषी तरतुद करण्यात आली आहे. व अधिक मोठया षहरासाठी महानगर पालिका राहिल असे ठरविण्यात आले आहे.

3) महानगरपालिका :- अधिक मोठया षहरांसाठी महानगरपालिका स्थापन करण्यात येते.

2) शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थेची रचना :-

74 व्या घटनादुरुस्तीनुसार षहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांची रचना कषी राहिल हे ठरविण्यात आले आहे. लोकसंख्येच्या आधारावर या संस्थाची सभासद संख्या ठरविण्यात येईल. तसेच मतदान प्रत्यक्ष मतदानाद्वारेसदस्य निवडुन देतील याषिवाय षहरी प्रषासनाचे विशेष तज्ञ अनुभवी व्यक्ती त्या क्षेत्राचे आमदार खासदार आणि प्रभाग समिती व्यतिरीक्त अन्य या संस्थाचे सदस्य असतील तसेच तीन लांख किंवा त्यापेक्षा जास्त लोकसंख्या असलेल्या षहरी संस्थाच्या क्षेत्रात प्रभाग समित्या निर्माण केल्या जातील.

3) राखीव जागा :- या घटनादुरुस्तीनुसार अनुसुचित जाती व जमाती व अन्य मागासवर्गीयासाठी लोकसंख्येच्या प्रमाणात राखीव ठेवण्यात येईल व 30 टक्के जागा महिला साठी राखीव असतील व महाराष्ट्रात 2011 नुसार महिलाच्या जागा वाढून 50 टक्के दुरुस्ती करण्यात आल्या आहे.

4) कार्यकाल :- या घटना दुरुस्ती नुसार षहरी स्थानीक स्वराज्य संस्थेचा कार्यकाल निष्चित करुन तो 5 वर्ष करण्यात आला आहे. तसेच सभासदाच्या पात्रता व अपात्रतेचे निकश देखील ठरविण्यात आले आहे.

5) शहरी स्थानिक संस्थाचे अधिकार :- 74 च्या घटना दुरुस्ती नुसार षहरी स्थानिक संस्थेचे अधिकार निष्चित करण्यात आले व त्यासाठी राज्यविधी मंडळाकडुन त्याना योग्य ते स्वतंत्र्य देण्यात येईल असे सांगण्यात आले आहे.

6) वित्त आयोग :- षहरी स्थानिक स्वराज्यसंस्थाच्या आर्थिक स्थितीचे पुनरावलोकन करण्यासाठी राज्यातील पंचायतीसाठी असलेला वित्त आयोग कार्य करेल असे सांगण्यात आले आहे. तसेच 73 वी घटनादुरुस्ती नुसार स्थापन करण्यात आलेला निवडणुक आयोग षहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या निडणुकीची जबाबदारी पार पाडेल असे म्हणण्यात आले आहे. या घटना दुरुस्तीची व्याप्ती संघराज्यातील सर्व घटकराज्याला लागु होईल असे

सांगण्यात आले आहे. 74 व्या घटना दुरुस्तीची व्याप्ती घटनेच्या कलम 244 नुसार उल्लेख केलेल्या अनुसूचित क्षेत्राना हि घटनादुरुस्ती लागू होणार नाही असे सांगण्यात आले आहे.

वरिलप्रमाणे या घटना दुरुस्ती नुसार प्रत्येक जिल्ह्यातील पंचायती आणि स्वराज्य संस्थानी आखलेल्या योजनाचे संकलन करून संपूर्ण जिल्हाच्या विकासाठी योजना तयार करण्यासाठी जिल्हानियोजक समिती गठीत करण्यात येईल.

तसेच प्रत्येक महानगर क्षेत्रासाठी प्रारंभीक विकास योजना तयार करण्यासाठी एक महानगर नियोजन समिती गठीत केल्या जाईल असे म्हटले आहे.

7) शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या कार्याची सुची :-

या 74 व्या घटना दुरुस्ती नुसार शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या कार्याची सुची तयार करून घटनेच्या 12 व्या परिषिष्टाच्या रूपाने जोडण्यात आली आहे. यात 18 विशय सामील करण्यात आले आहे. ते पुढील प्रमाणे आहे.

- 1) शहराच्या नियोजनासोबत शहरी क्षेत्राचे नियोजन जमिनीचा वापर व जमिनीवरिल बांधकाचे नियम आर्थिक सामाजिक विकासासाठी नियोजन
- 2) रस्ते आणि पुल, घरगुती, व्यापारी उदयोगासाठी पाण्याचे नियोजन
- 3) सार्वजनिक आरोग्य, 4) स्वच्छते विशयी देखरेख 5) अग्निषामक सेवा 6) शहरी वनिकरण
- 7) अपंगा मतीमंदाबरोबर दुर्बल घटकांच्या हितसंबंधाचे संरक्षण 9) बागबगीचे किडांगणे दफनभुमी विदयुत दाहीनी सांस्कृतीक , पैक्षणिक व कलात्मक दृश्टीचे संवर्धन
- 10) कोडंवाडा व पशु अत्याचाराला प्रतिबंध
- 11) पथदिवे वाहनतळ, बसचा थांबा
- 12) कत्तलखाने व चामड्याच्या कारखाण्याचे नियम.

शहरी स्थानिक स्वराज्य, संस्थेने राज्याच्या संचित निधीमधुन अनुदान दिले जाई व ते आपआपल्या कार्यक्षेत्रात कर आकार शकतील व त्यातील मिळणाऱ्या अल्पव्यस्त हक्क राहिल व ते नियमानुसार खर्च करू शकतील.

73 व्या व 74 व्या घटनादुरुस्तीमुळे झालेले महत्वाचे बदल

73 व्या घटना दुरुस्ती नुसार ग्रामीण भागावर खालील परिणाम झालेले दिसतात.

- 1) ग्रामीण जनतेचा राजकारणातील सहभाग वाढला अध्यक्ष उपाध्यक्ष सरपंच उपसरपंच या जागासाठी लोकांना संधी मिळू लागली.
- 2) महिलासाठी मतदारसंघ राखीव ठेवल्यामुळे व चक्राकार पद्धतीने त्यांना निवडुन येण्याची संधी असल्यामुळे महिलाना सर्व मतदार संघातुन सर्व पदावर येण्याची संधी प्राप्त झाली.
- 3) गाव पातळीवरील लोकांच्या प्रत्यदा मतदानाचे प्रतिनिधी निवडुन पाठवण्याचे स्वातंत्र्य मिळाल्याने खऱ्या अर्थाने लोकषाहीचे स्वरूप पहायला मिळू लागले.

तसेच वित्त आयोगामुळे पंचायतीतील आर्थिक व्यवहाराचे तसेच स्वतंत्र निवडणुक आयोगामुळे निवडणुकीतील गैरप्रकाराला आळा बसला व या तरतुदीमुळे या संस्थाना घटनात्मक दर्जा प्राप्त झाला.

73 व्या प्रमाणे 74 घटनादुरुस्तीमुळे षहरी राजकारणावर महत्वाचे बदल घडुन आले.

- 1) या घटनादुरुस्तीमुळेशहरी स्वराज्य संस्थानादेखील घटनात्मक दर्जा प्राप्त झाला
  - 2) त्याच्या निवडणुका नियमितपणे होवु लागल्या व नागरीकाच्या राजकीय सहभागात लक्षणिय वाढ झाली.
  - 3) आरक्षणाच्या तरतुदीमुळे सर्व जाती जमातीच्या लोकांना राजकारणात येण्याची संधी मिळाली महिला आरक्षणाच्या या तरतुदीमुळे षहरी संस्थाच्या सर्व पदावर महिला दिसायला लागल्या आणि त्याच्या सन्मानात वाढ झाली.
  - 4) स्वतंत्र वित्त आयोगामुळे या संस्थामधील भ्रश्टाचाराला आळा बसला व जिल्हानियोजन समिती व महानगर नियोजन समिती अषा दोन समित्या क्षेत्राच्या विकास कार्यात सुसुत्रता व एकरूपता निर्माण करण्यास मदत झाली
- तसेच या संस्थाच्या कार्याची स्वतंत्र यादी तयार झाल्यामुळे त्याचे कार्य पार पाडण्याची जबाबदारी निश्चित झाली. या संस्थाना स्वतंत्र्य अस्तित्व व घटनात्मक दर्जा प्राप्त झाल्यामुळे राज्यसकारच्या प्रषासनीक यत्रणापासून या संस्था मुक्त झाल्या व खऱ्या अर्थाने लोकषाहीचे विकेंद्रीकरण घडुन आले.

73, 74 वी घटना दुरुस्ती पंचायती राज्यव्यवस्थेतध्ये महिलांना मिळालेले अधिकार / आरक्षण

प्र. 73 आणि 74 घटनादुरुस्तीतील महिला आरक्षणाच्या तरतुदी सांगुन? त्यामुळे पंचायती राज्यव्यवस्थेबरोबर कोणताच परिणाम होते ते स्पश्ट करा.

भारतीय संविधानातील 73 व 74 घटनादुरुस्तीमुळे स्त्रीयांच्या राजकिय सहभागावर विशेष परिणाम झालेला दिसतो. किंबहुना या तरतुदीमुळे महिलाच्या सक्षमीकरणास मदतच झाली आहे. असे म्हणावे लागते.

स्त्री हे समाजजिवनाचे महत्वाचे अंग आहे. पंरतु असे जरि असते तरी भारतीय समाज व्यवस्थेत स्त्रियांना सुरवातीपासुन दुय्यम स्थान असलेले दिसते कुटुंबामध्ये कुटुंब प्रमुख म्हणुन पुरुषाचे स्थान महत्वाचे व स्त्रीला अनेक जबाबदाऱ्या असल्या तरी प्रत्यदाव्यवहारात तिला सर्व अधिकार नाकारुन तिचे घरातील स्थान दुय्यम स्वरुपाचे दिसून येते कुटुंबामध्ये तिचे स्थान दुय्यम असल्यामुळे साहाजीकच सुरवातीपासून पाहिल्यास स्त्रियाचा राजकारणतील सहभाग नगण्यच आहे समाजाचा ती महत्वाचा घटक असली तरी देखील तीचा राजकिय सहभाग नगण्य स्वरुपाचा ठरला आहे. असे भारतीय राजकारणाचे वास्तव आपल्याचा नाकारता येत नाही.

स्त्री शक्तीचे सर्वप्रथम महत्व महात्मा गांधीनी जानुन राजकीय सहभाग घेण्यासाठी प्रवृत्त केले त्यामुळे स्वातंत्र्य लढा आणि समाज सुधारणा आंदोलनात गांधीजीच्या प्रयत्नामुळे स्त्रीया राजकरण येवू लागल्या व यात उच्च वर्णिय स्त्रीयाची संख्या जास्त असेलेली दिसून येते

1970 च्या काळखंडात स्त्रीयाच्या प्रष्नाची सोडवणुक कण्यासाठी अनेक संसदबाहय संघटना स्थापन झाल्या आणि स्त्रियाच्या संदर्भात असलेल्या वाईट परंपराचे

उच्चटन करण्याचे कार्य त्यांनी सुरु केले परंतु यामध्ये शिक्षित शहरी व मध्यम वर्गीय स्त्रीयांचा सहभाग जास्त होता मात्र अशिक्षित अडाणी ग्रामीण भागातील स्त्रीया मात्र राजकारणापासून दुरच होत्या आरक्षणाची तरतुद स्त्रीयांना राजकारणात प्रवेशित करण्यासाठी भारतीय संविधानात पंचायती राजव्यवस्थेतील महिला आरक्षणाची तरतुद व या दृष्टीने 73 वी 74 वी घटना दुरुस्ती विशेष महत्वाची ठरते आणि या घटना दुरुस्तीमुळे ग्रामीण भागातील स्त्रीयामध्ये राजकिय जागृती निर्माण होवुन त्या राजकाणात पुरुशी वर्चस्व झुगारुन सक्रीय व्हायला लागल्या संविधानातील 73 ल्या घटना दुरुस्तीनुसार कलम 243 (5) नुसार महिला आरक्षणा संदर्भातील तरतुदीचे पुढील प्रमाणे वर्णन करता येईल.

या तरतुदीनुसार लोकसंख्येच्या प्रमाणात स्त्रियांसाठी ग्रामीण राजकारणात राखीव जागा ठेवण्यात येतील असे नमुद करण्यात आले 1994 मध्ये हे प्रमाण वाढुन 1/3 किंवा 33: ठेवण्यात आले तसेच या राखीव जागा चक्राकार पद्धतीने भरल्या जातील असे निश्चित करण्यात आले पुढे आरक्षणाचे हे प्रमाण वाढून ते 50 : करण्यात आले.

अशाच प्रकारची तरतुद 74 व्या घटनादुरुस्तीनुसार शहरी भागातील स्त्रीयांचे राजकिय सहभाग चे प्रमाण वाढावे म्हणून करण्यात आली 74 व्या 243 (क) नुसार नागरि संस्थेच्या क्षेत्रातील राखीव जागा पैकी 1/3 जागा महिला साठी असतील असे नमुद करण्यात येवून राखीव जागा व अध्यक्ष पदासाठी महिला आरक्षण या संबधीचे रोस्टर राज्यविधिमंडळ कायदाकरुन ठरवू शकेत पुढे महाराष्ट्रात या आरक्षणाचे प्रमाण वाढवून ते 50 : करण्यात आले आहे.

वरिल प्रमाणे 73 आणि 74 घटनादुरुस्तीमुळे महिला विषामध्ये प्रचंड वेगाने बदल झाला .

पुर्वीपेक्षा ग्रामीण राजकारण व शहरी राजकारणात जिल्हा परिशदेचे अध्यक्ष पद निरनिराळ्या समितीचे पद ग्रामपंचायतीचे पद महानगर पालिकेतील महापौर पद जिल्हा परिशदेचे अध्यक्ष अषा समितीच्या वेगवेगळ्या पदावर महिला दिसायला लागल्या आणि त्या अनुशंगाने राजकारणाचे चित्र हे बदलेले दिसायला लागले पंचायतीराज व्यवस्थेमध्ये महिलांना अषापध्दतीचे आरक्षणामुळे महत्वपूर्ण स्थान प्राप्त झाले. आणि म्हणून उपेक्षित दुर्लक्षित ग्रामीण स्त्रीयांना पुरुश प्रदान व्यवस्थेच्या जांचक बंधनातुन मुक्त होण्याचा मार्ग त्यातून उपलब्ध झाला त्यामुळे महिला आरक्षणाची तरतुद ही भारतीय राजकारणीतील क्रातीकारी पाऊण ठरले ज्यांनी कधी कल्पना केली नसेल अषा स्त्रिया महत्वाची पदे भुशवु लागल्या.

पण कोणत्याही गोष्टीला दोन पैलू असतात. याचा अनुशंगाने महिला आरक्षणाचे काही सकारात्मक परिणाम व नकारात्मक परिणाम दिसुन आले.

सकारात्मक परिणाम -----

- 1)पंचायत राज व्यवस्तेत महिला सहभागामुळे पुरुष मक्तेदारी संपुष्टात आली.
- 2) स्थानिक स्वराज संस्थातील वातावरण शांत राहायला लागले.
- 3) भ्रष्टाचाराचे प्रमाण कमी झाले.
- 4) कामाची गती वाढली.
- 5) स्त्रियांना निर्णय प्रक्रिया घर व स्थानिक स्वराज संस्था दोन्ही ठिकाणी मान मिळायला लागला.

- 6) सार्वजनिक कार्यक्रमात स्त्रियांना मान मिळायला लागला.
  - 7) स्त्रियांमध्ये जागृती निर्माण झाली.
  - 8) राष्ट्रीय व्ही राज्य पातळीवर स्त्रियांना नेतृत्वाची संधी मिळायला लागली.
  - 9) दारूबंदी, जुगार यासारख्या अनिष्ट व समाजविघातक गोष्टींना आळा बसला.
  - 10) स्त्रीयांचा दर्जा दुय्यम व स्थान गौण आहे .या पारंपरिक सामाजिक मानसिकतेला आळा बसण्यासाठी हे आरक्षण उपयोगी ठरले.
  - 11) या आरक्षणाचा सर्वात महत्वाचा फायदा म्हणजे महिलांचे खऱ्या अर्थाने सबलीकरण व सक्षमीकरण घडवून आणण्यास हे आरक्षण उपयोगाचे ठरले.
- नकारात्मक परिणाम-----

- 1) या आरक्षणाचा लाभ प्रस्थापित राजकारणी वर्गालाच झाला आहे.सर्वसामान्य स्त्रीयांपेक्ष्या प्रस्थापित राजकारणी घराण्यातील स्त्रियांनाच उमेदवारी मिळते.
- 2) अनुसूचित जाती-जमाती व मागासवर्गीय जागांसाठी अश्याच कुटुंबातील स्त्रियांना संधी दिली जाते की ज्या प्रस्थापितांच्या नियंत्रणात आहे.
- 3) अनेकदा असे आढळून येते की स्त्री पदाधिकारी फक्त नावालाच असते. तिच्या अधिकाराचा वापर तिचा पती म्हणजे पुरुषच करित असतो.
- 4) अधिकार पदावर असूनही स्त्री कायम पुरुषाच्या अधीन रहावी म्हणून विधवा,परित्यक्ता,अविवाहित स्त्रियाएवजी विवाहित स्त्रियांना संधी देण्याचे प्रमाण अधिक दिसून येते.
- 5) स्वतंत्र बुद्धीने काम करणाऱ्या स्त्रीयांचा मानसिक व शारीरिक छळ करण्यापर्यंत मजल गाठली जाते.याची अनेक उदाहरणे दिसून आली आहेत.
- 6) स्वतंत्र बाण्याने काम करणाऱ्या स्त्रियांवर खोटे नाटे आरोप लाऊन किंवा काहीतरी बालंट आणून राजीनामा देण्यास भाग पाडल्याची बरीच प्रकरणे आढळतात. प्रामुख्याने ग्रामीण भागात असे प्रकार खूप आढळतात .
- 7) वरील 5,6 प्रकरणात तक्रार करूनही न्याय मिळेलच याची शाश्वती नसते.
- 8) असेही आढळून आले आहे की बहुतांश स्त्रिया पुरुषांच्या मताप्रमाणे काम करणे अधिक पसंत करतात.

